

Az *igy* ~ *ügy* lexéma problematikája

Az 1086-os Bakonybéli összeírásban szereplő *Farkasig* birtoknév elemzése során arra a feltevésre jutottam, hogy annak második lexémája — a korábbi névfejtésekkel ellentétben — nem az *igy* ~ *ügy* vízrajzi köznév, hanem másféleképpen kell magyarázni. Ez a név irányította a figyelmet erre az igen szegényesen adatolható szóra, melyet a történeti-etimológiai szótárak már az ómagyar korra kihaltak tekintenek, és amely közsóként nem is, csak helynév részeként fordult elő. Vita van a szó etimológiája és alakja körül, de kérdések merültek föl azzal kapcsolatban is, hogy egyes helynévi adatokban valóban ez a lexéma keresendő-e vagy valami más, igen bizonytalan továbbá az *igy* ~ *ügy* nyelvföldrajzi helyzete is. Bár többen foglalkoztak a lexémával, és rendre megemlítik az ómagyar kori vízrajzi közneveink sorában (még ha a legritkábbak között is), de a vele kapcsolatos megállapítások és a szó történeti adatainak áttekintő vizsgálata eddig nem történt meg. Egy ilyen, a szó részletkérdéseire kiterjedő vizsgálat pedig több helynév keletkezésének, etimológiájának a tisztázásában is lényeges segítséget nyújthatna.

A tanulmány első részében a földrajzi köznév etimológiájával kapcsolatos elképzeléseket tekintem át röviden; ezután egyenként megvizsgálom azokat a helyneveket, amelyekben a vizsgált szót feltételezhetjük. Arra e helyütt nem vállalkozhattam, hogy valamennyi kérdéses helynév minden szempontra kiterjedő, részletes névfejtését elvégezzem, viszont igyekeztem a szakirodalomban megjelenő nézeteket a teljesség igényével bemutatni, az érveket mérlegelni, ezen túl pedig a nevet a helynévtani elemzés szempontjából is megvizsgálni és értékelni.

1. A szó etimológiája a szakirodalomban

Egy 1879-es tanulmány említi először a szót: BADICS FERENC a *Fekete-ügy* helynevet a német *Schwarz-wasser* és a szláv *Cserna voda* nevekkel egyeztetí (1879: 395). Majd szerepel BUDENZ JÓZSEF Magyar-ugor összehasonlító szótárában és a NySz.-ban címszóként (*ügy*²) 'víz' értelemben, a *Medwyge* helynévi adat közlésével.

Származását illetően két álláspont vehető komolyabban számba: 1. alapnyelvi eredetű szó zürjén vagy vogul megfelelőekkel, 2. a *víz* köznév szóhasadással létrejött változata.

Az 1880-as években már felvetődik a szó alapnyelvi eredeztetésének lehetősége: HUNFALVY PÁL a vogul *uty* (1884/1940: 177), MOÓR ELEMÉR (1953: 83) a vogul *üt'* 'víz' szóval egyezteteti (MSzFgrE.), erre a vogul megfelelőre utal később BÁRCZI GÉZA is, amikor a *víz* és *ügy* szavak hangtani egyeztetésének nehézségeit veszi számba (1962: 7). A MSzFgrE. szerint ez az eredeztetés azért cáfolható, mivel az idevont vogul szó belső vogul fejlemény. A zürjén *zil'* 'nedvesség, vizeség, víz' szóval való egyeztetés lehetőségét először WICHMANN GYÖRGY vetette föl 1927-ben (353–354). Ezt az eredeztetést tarja a leginkább valószínűnek a MSzFgrE., illetve az UEW. is, és a következő szömegfeleléseket közlik: zürj. *zylk* 'nedvesség, vizeség'; *zil'a* 'nedves, ingoványos, lápos, mocsaras hely'; *zil'kjá* 'nedves, ingoványos' (a zürjén szavakban a *-k* és az *-a* képzők). A szókezdő *z* eltűnésére a magyarban más példa is akad (lásd *ügy* 'történes, dolog'), az eredeti szóbelseji mássalhangzó pedig **δ* lehetett, amiből a zürjén *l'* és a magyar *gy* is magyarázható (TESz.). A feltételezett finnugor kori **siδ'z* alapszó jelentése 'nedvesség, nedves, mocsaras hely' lehetett, és ebből fejlődhetett a magyar *igy* ~ *ügy* 'forrás, patak' jelentése (MSzFgrE., UEW.). A TESz. az egyeztetést elbizonytalanító tényezőként veszi számba azonban azt, hogy a magyar szónak eredetibbnek tűnik a 'folyóvíz' jelentése. Mindkét etimológiai szótár problematikusnak tekinti a fenti etimológiai magyarázatban azt, hogy a magyar szónak a rokon nyelvek közül csak a zürjénben van megfelelője.

A szó etimológiáját érintő szakirodalomban a fentinel többször tárgyalják és nagyobb hagyománya van a másik szófejtési lehetőségnek. A TESz. és az EWUng. is azt az eredeztetést tartja valószínűbbnek, hogy szóhasadással jött létre a *víz* lexémából az ugor vagy a korai ősmagyar korban. A *víz* szó ugor kori változatának tartja az *ügy*-et már BUDENZ JÓZSEF is a Magyar–ugor összehasonlító szótárában, az ő nyomán SZINNYEI JÓZSEF (1909: 33, GOMBOCZ 1909: 416) és a SzófSz. is a *víz* címszó alatt tárgyalja mint annak alakváltozatát.

Nézzük meg először a hangalaki elkülönülés kérdéseit! A szókezdő *β* eltűnését *i* előtt például WICHMANN kivételesnek nevezi (1927: 353), ám több példa alapján — pl. *vimád* > *imád*, *viola* > *ibolya*, **viszák* > *iszák*, *Vigor* > *Igar*, *Vigmánd* > *Igmánd* (TESz.) — bátran tekinthetjük a *βi* > *i* változást szabályosnak (MELICH 1913: 393, MIKOLA 1965: 61, BÁRCZI 1967: 129, TESz., E. ABAFFY 2003: 312). Érdekes a PAIS DEZSŐ által említett 1270–1272-es *Medwyge* adat, melyben ő az *igy* ~ *ügy* szó eredetibb *v*-s kezdetű *vigy* ~ *viigy* formáját feltételezte (1929: 356). A szóvég alakulását a TESz. *t'* vagy *δ* fokon keresztül magyarázza. A *z* ~ *gy* megfelelést többen a *víz* szó *vides* alakváltozatával igyekeznek indokolni, amely átmeneti forma lehetne a *víz* és az *igy* ~ *ügy* között: így tesz például BUDENZ (1881: 590), SETÄLÄ (1896: 406, 424–425) és MUNKÁCSI (1897: 152; vö. WICHMANN 1927: 353). REUTER CAMILLO szerint a *z* > *d* változás a 13–14. század fordulójáról adatolható például a *bűzös* > *büdös*, *ézes* > *édes* szavakban, a *vizes* > *vides* változáshoz azonban csak újabb korból való nyelvjárási adatot

ismerünk (1974: 462–463). A MSzFgrE. éppen ezen alaknak a magyarban való kései jelentkezését hozza érvként az etimológia bizonytalanságára. A magyar *-z* ~ *-gy*- hangviszonnyal szemben WICHMANN (1927: 353) és BÁRCZI is kétségeit fejezte ki (1962: 7). A szóhasadás a hangalaki különülés mellett jelentésselkülönüléssel is járhat. MÉSZÖLY GEDEON megjegyzi, hogy a *víz* és az *ügy* között kialakult jelentéskülönbség is, de arról nem szól, hogy milyen (1955: 94). Tehát a vizsgált lexéma keletkezésének szóhasadással való magyarozatával kapcsolatosan hangtani aggályok merültek föl.

A szó alakját érintő változásokkal kapcsolatban a szakirodalom a szókezdő **β* eltűnésével együtt járó labializációt említi (*igy* > *ügy*) (MSzFgrE.). A finn-ugor szókezdő **β*-nek az ugor kori eltűnése együtt járhatott a **β*-t követő *i* labializációjával, majd nyíltabbá válásával, mint például az *öt* számnévben és az *öl* igében (TESz.). Ez magyarozhatja a *víz* szóból alakult *igy* szónak az *ügy* változatát is (lásd pl. 1548: fekete *Wgh*, SzT. *ügy*²). Ez az *i* ~ *ü* megfelelés BENKŐ szerint nyelvjárási megoszlást is mutathatott az ősmagyar korban (1957: 68–69). Másrészt a szó alaki változásával kapcsolatban még a nyíltabbá válást lehet említeni (vö. BÁRCZI 1951: 28): *igy* > *ëgy* (lásd pl. 1193: Tureg, JAKUBOVICH–PAIS 1929: 55).

2. Az *igy* ~ *ügy* a helynevekben

Az *igy* ~ *ügy* szónak köznévi előfordulása nincsen, csak helynév részeként adatható, és egyrészes (jelentéshasadással létrejött) helynévként sem találkozunk vele. Összesen 15 névvel kapcsolatban merült föl az általam áttekintett szakirodalomban — különböző valószínűséggel —, hogy tartalmazhatja az *igy* ~ *ügy* földrajzi köznevet.

Miután láttuk, hogy bizonytalanul ítélnél meg a szó etimológiája, tanulságos áttekinteni azt is, hogy történeti és etimológiai szótárainkban az *ügy* címszó alatt milyen helynévi adatok szerepelnek, ugyanis ez szemléletesen jelzi a szó azonosításának a nagyfokú bizonytalanságát: a NySz. még csak két adatot hoz (Bykig, Medwyge), az OklSz. három másikat (Forkosig, Zuduryg, wyzafolowgy), a TESz. négy adata közül csak a Medwyge egyezik a korábbi szótárakéval, újként jelenik meg az Apurig, Tureg és a Keykug; a MSzFgrE.-ben öt helynév van, itt szerepel először a leggazdagabb adatolású és máig továbbélő Fekete-*ügy*. Tehát tulajdonképpen egyetlen olyan név sincsen, amelyik mindegyik szótárunkban egyaránt szerepelne. Ezekon kívül néhány más névvel kapcsolatban is felmerült az a lehetőség, hogy az *igy* lexémát tartalmazzák, ezek a következők: az *Egrügy* (HUNFALVY 1884/1940: 177–178) és a *Küegyeg* (KNIEZSA 1942: 19) pataknevek, az *Ejegy* folyónév (BALOGH 1972: 78–81), a *Farkasigy* mezőnév (KMHsz. 1: 96), a *Berek igye* erdőnév (SzT. *ügy*²) és a *Veres-ügy* szántónév (SzT. *ügy*²).

A továbbiakban egyenként bemutatom az egyes neveket a következő csoportosítás szerint: 1. először azokat, melyeknél nagy valószínűséggel elvethetjük,

hogy a vizsgált szót rejtenék; 2. azután a bizonytalanul elemezhetőket, vitatott eredetűeket; 3. végül azokat, amelyekkel kapcsolatban eddig nem merült föl kétség a szakirodalomban afelől, hogy az *igy* szót tartalmazzák.

2.1. Azok a növénynevet tartalmazó vízrajzi nevek, melyeknél komolyabban felmerült, hogy növénynév + *igy* ~ *ügy* szerkezetű összetételek, a következők: 1171: *egrug* (OklSz. *egrëgy*, *egrögy*), 1193: *Zuduryg* (JAKUBOVICH–PAIS 1929: 56), 1263: *Bykig* (NySz. *ügy*²). HUNFALVY PÁL vetette föl először, hogy az *Egrügy* vagy *Egregy* az *igy* ~ *ügy* szót tartalmazná (1884/1940: 177–178), ám már SZAMOTA alaktani jellegű ellenérvekkel állt elő (1895: 153, BÉNYEI 2012: 71), MELICH pedig egyértelműen *-gy* kicsinyítőképzővel alakultaknak tartotta ezeket a neveket (1907: 47). Az EtSz., majd ennek nyomán SZABÓ T. ATTILA új megoldást javasolt: az *Egregy* és az *Egrügy*, illetve a *Szedregy* ~ *Szedrigy* neveket különböző alakulásmódúaknak véli, döntő szempontnak pedig a *-gy* előtti magánhangzó minőségét tartotta (1941: 30–31). Ezek szerint az *Egregy*, *Szedregy* képzősek, az *Egrügy* és *Szedrigy* azonban valóban összetételek lehetnek (vö. még BÁRCZI 1951: 28, *fizeg*, *fyzeg*). BÉNYEI ÁGNES névszerkezeti szempontból ugyan elképzelhetőnek véli mind a képzéssel, mind az összetétellel való alakulást is ezeknél a neveknél, azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a korban előforduló egyéb képzők előtt álló tövéghangzók is előfordulhattak hasonló variációkban (2012: 72–73). Tehát ez a hangtani-alaktani érv véleményem szerint nem elegendő ahhoz, hogy komolyan megkérdőjelezhessük ezeknek a növénynévi alapszavú neveknél a *-gy* képzővel való keletkezését, annál is inkább, mivel az *Almágy*, *Diógy*, *Füze gy* stb. a korai ómagyar korban gyakori és jellemző névtípus volt.

Sokkal valószínűbbnek tűnik a képzéssel való keletkezés a *Kékügy* településnév esetében is (1290 k.: *Keykug*, Gy. 1: 323), melynek egyébként 1383-as adata *Kekegh* (Cs. 2: 495) formájú. Bár már PAIS DEZSŐ (1912: 301) és GYÖRKE JÓZSEF (1940: 36) is *-gy* képzővel alakultnak tartották a nevet más hasonló példákkal is megerősítve elképzelésüket, a TESz. ennek ellenére közli az *ügy* szócikkében. KISS LAJOS (FNESz.) és hozzá hasonlóan BÉNYEI ÁGNES (2012: 72) is a *kék* színnév származékának tartják a *Kékegy*-et, ezt szerintük az is megerősíti, hogy a név később képzőcserével *Kékes* és *Kékesd* formában élt tovább.

2.2. Ismeretlen eredetűnek tartják az 1236-os adatolású *Kuegeg* (Gy. 1: 628) pataknevet, amely 1256/1284//1572-ban *Kegek* (Gy. 1: 675), 1471-ben *Kydek* (FNESz.) formában jelentkezik, az utóbbi már a települést jelöli, amit a patakról neveztek el (Gy. 1: 628). KNIEZSA szerint „sem román, sem szláv eredetű nem lehet”, és magyar származékként való magyarázata sem meggyőző (1942: 19). Első adatának *Kű-egyeg*-ként való olvasatából bizonytalanul arra következtet, hogy az esetleg a *kő* főnév és az *ügy* vízrajzi köznévi *-k* kicsinyítőképzős származéka (i. h.). Jobb híján ezt a névféjtést veszi át KISS LAJOS is jelezve a magyará-

zat bizonytalanságát (FNESz.). GYÖRFFY ERZSÉBET veti föl, hogy a név alapszava esetleg a *kégy* 'félköríves, ívelt folyóág, ívelt folyómeder' vízrajzi köznévi lehet, és ehhez kapcsolódhatott helynévképző (2011: 70, lásd még REUTER 1971: 343–347), bár az első adat olvasata ezt a magyarázatot is bizonytalanná teszi. Tehát az *ügy* köznévi ebben a helynévben legfeljebb csak feltételezhető, de meggyőzően semmiképpen sem azonosítható.

Az előbbihez hasonlóan bizonytalan az *Ejeg* név etimológiája. Az *Ejeg* a Kraszna másik neve, az Ecsedi-láptól a Tiszáig tartó folyószakaszt jelölte a középkorban (1296: flumen *Ejeg*, ÁÚO. 10: 225; 1341: fluvius *Eygh*, ÁÚO. 4: 76; 1357: *Ejeguize*, BALOGH 1972: 79). BALOGH LÁSZLÓ szerint a szó olvasata [ējegy], a név pedig összetétellel jött létre az *ěj* szóból (ami szerinte az *iszik* ige ősi töve lenne) és az *ėgy* vízrajzi köznévből, együttes jelentésük pedig 'ivásra alkalmas víz' (1972: 78–81). Az *iszik* igeinek ilyen tőváltozata a TESz. és a MSzFgrE. szerint sem volt, az *igr ~ ügy* szónak az *e*-vel való előfordulása pedig nem jellemző, bár ez az *i* nyiltabbá válásával elvben elképzelhető volna. KNEZSA viszont a nevet ismeretlen eredetűnek tartotta, lehetőségként említette meg csupán a török *oi-maq* 'kiváj' igeinek a *-q* képzős származékából (*oijq* 'kivájt') való magyarázatot (1943/2003: 84).

1270/1272-ből van adatunk a többféleképpen is magyarázott Bereg megyei *Medvigye* mocsárnévre (*Medwyge*, ÁÚO. 8: 261). PAIS DEZSŐ szerint a **med* 'meddő' járult előtagként az *igr ~ ügy* 'víz' szóhoz, méghozzá annak eredetibb *v* kezdetű *vigy ~ vűgy* formájához (1929: 356). A CodDipl. (V/1: 244 és VII/2: 21) közöl egy *Menyge* adatot is 1272/1386-ból, amely azonban PAIS szerint kevésbé megbízható. A TESz. szerint kérdéses, hogy a *w* az elő- vagy az utótaghoz tartozik, mivel a **med* 'száraz, időnként kiszáradó' alapszónak *v*-s változata is van, például a *Medves* víznévben (TESz. *meddő*). A név szerkezetileg jelölt, így az alaptagban esetleg feltehetnénk személynevet (vö. ÁSz. *Medu*), vagy egy terület nevét, amely mellett az adott víz található. KNEZSA viszont kétségtelenül [*medvigye*] olvasatúnak és szláv névnek tartja (< szl. **Medvědje*) (1943/2003: 105), mely a *medve* állatnévből magyarázható *-jb*, *-ja*, *-je* birtokosképzővel (i. m. 75). A szláv *dj* hangkapcsolatnak a magyarban *gy* felel meg, ez annak a jele, hogy a név szerb-horvát vagy szlovák eredetű lehet (i. m. 105). Ma a területen, Kisdobrony határában található *Medverekesz* és *Medverekettye* nevű hely (HORVÁTH 1999: 128–134), illetve a Latorca másik oldalán egy hol *Mertveckij* ('halott, kiszáradt'), hol *Medveckij* ('Medvés') alakú víznév (Sebestyén Zsolt szóbeli közlése). A szláv névként való magyarázat azért is valószínűbb, mivel a környék ómagyar kori hely- és víznevei zömmel szláv eredetűek.

Van még két a *farkas* köz- vagy személynevet tartalmazó helynevünk is, melyekben az *igr ~ ügy* szót feltételezték, de ezek egyike sem víznév: az 1086-os Bakonybéli összeírásból adatolt Veszprém megyei *Forkosig* birtoknév (DHA. 1: 251), az 1320-ban előforduló Bihar megyei *Farkaseg* (Gy. 1: 622) pedig mező

neve. A nevek denotátuma még nem zárna ki azt, hogy azokban egy vízrajzi köznévvél számolhassunk, hiszen víznevek metonimikusan település- és határnévvé válhattak. A Bihar megyei adatot egyik történeti szótárunk sem szerepelteti az *ügy* címszó alatt, egyedül a KMHsz.-ben láthatjuk a *Farkas-ügy* sztenderdizált címszava alatt, igaz ott is csak kérdőjellel, ami a név értelmezésének bizonytalanságára utal. Az *igy* ~ *ügy* ellen szólhat az *eg* forma is a névben. Felmerülhet a *-gy* képzővel való névalakulás lehetősége is, amit BÉNYEI ÁGNES egyébként nem tart valószínűnek, a veláris alapszóhoz ugyanis a toldalék hangrendileg nem illeszkedne (2012: 73). A név később *Farkas-rét* formában olvasható a második katonai felmérés térképén (MKFT., vö. Gy. 1: 622).

Ha a középkori név valóban inkább összetétel, mintsem képzés, akkor talán egy másik utótag keresendő benne. Összetételként elkelezettnek veszi a Bakonybéli összeírás *Forkosig* nevét az OklSz., és az *ügy* címszó alatt említi. A későbbi szótárak (TESz., MSzFgrE.) viszont minden bizonnyal másképpen értelmezték a nevet, mivel az adatot nem tüntették fel az adott címszó alatt. Véleményem szerint a birtoknév elkelezésének a legvalószínűbb magyarázata az, hogy a *Farkas-hegy* hegynévből jött létre metonimikus névátvitellel. A magyarázat bizonytalanságát elsősorban a név második szavának az alakja okozza, ugyanis a névben feltételezett *hegy* a szókezdő *h* nélkül jelenik meg (*ig*). A szókezdő *h* hiánya azonban nem teljesen példa nélküli: adatunkon kívül további két — bár bizonytalan értelmezésű, ám hasonlóan korai — példát ismerünk a jelenségre: 1093 k.: *Keurisig*, *Vgmogos* (*Körös-hegy*, *Hegymagas*) (TESz. *hegy*) (vö. KISS L. 1995: 21–22). A névnek a lokalizációs kísérlet eredményeképpen talált későbbi adatai, illetve az oklevél ugyanezen részében talált latin elnevezése (fordítása) viszont támogatják azt az elképzelést, hogy a helynév második tagja a *hegy* lexéma lehet. Az egykori birtok ma Pápateszérhez tartozó puszta, és megfelel a Magyarország 1941-ben készült katonai térképén (<http://mapire.eu/hu/map/hungary1941>), a mai turistatérképen (Bakony 2002: 78) és a VeMFN. 2.-ben is található *Farkashegy* névnek. Másrészt az oklevélben a monostor birtokai közül elsőként említett Kopány határleírásában latinul megnevezve szerepel az *ad lupinum montem* 'a Farkas-hegyhez' helymegjelölés, mely nagy valószínűséggel azonosítható a vizsgált névvel (DHA. 1: 251).

2.3. A következő nevek esetében valóban elképzelhető, hogy az *igy* ~ *ügy* szót tartalmazzák, legalábbis bizonytalanság vagy más névfejtési ötlet eddig nem merült föl az esetükben.

A TESz. Szentpétery Imre oklevéltára nyomán az *igy* ~ *ügy* szó első előfordulását 1009-ből közli az *Apurig* névben, jelenlegi ismereteink alapján ez a szó első adata. A Veszprémi püspökség alapítólevelében szerepel. I. István király Visegrád megyében a Duna jobb partján adott a püspökségnek egy falut, ott, ahol az Apor-ügy a Dunába folyik: 1009//+1257: *Apurig* (Gy. 4: 586). A szó ezen legko-

rábbi adatának értelmezését eddig nem vonták kétségbe, az 1009-ben Szentendre mellett említett *Apurig* patak nevét a TESz. és a MSzFgrE. is az *ügy* címszó alatt közli. GYÖRFFY GYÖRGY szerint nevét feltehetőleg arról az Apor vezérről kapta, aki Taksony fejedelem idejében a magyar hadat Bizánchoz vezette (Gy. 4: 697). A patak neve 1350 körül már *Kékes*, 1358-ban *Kekespataka*, ma pedig *Bükkös-patak* (Gy. 4: 586). Személynév + vízrajzi köznévv szerkezetű jelöletlen birtokos jelzős nevek előfordulnak ugyan az ómagyar korban, bár a jelölt forma gyakoribbnak mondható.

A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelében olvasható Csurgó-vidéki *Tureg* névnek (JAKUBOVICH–PAIS 1929: 55) ma már szintén nincsen nyoma. MIKOS magyarázata szerint „a *Tur* bizonyára a gyakran szereplő víznév, az *-eg* pedig a 'víz' jelentésű *igy* > *egy* szavunknak felel meg, tehát 'Túr vize'” (1935: 297). Ezek szerint tehát a megnevező funkciójú *Túr* víznév kiegészült volna a hely fajtáját jelölő földrajzi köznévvvel, ami szintén létező névtípus. Azt azért érdemes megemlíteni, hogy az OklSz. ezt az adatot nem közli az *ügy* alatt, pedig ugyanebből az oklevélből *Zuduryg*-et viszont idézi. *Túr* nevű víz Magyarországon valóban több is van, így Fejér, Zala és Somogy megyében is (ahol a fehérvári kereszteseknek vannak birtokaik) (KNIEZSA 1943/2003: 74–75). KNIEZSA idéz egy szláv (lengyel), *-k* kicsinyítőképzővel létrejött *Turek* helynévi adatot is (i. m. 77).

Időrendben a következő név a Brassó vidéki, Barcasági *Fekete-ügy* folyónév (1247/1250: *Feketig*, Gy. 1: 821). Ebben a névben már HUNFALVY (1884/1940: 177), azután MELICH (1925–1929: 165) és KNIEZSA (1942: 31) is az *ügy* vízrajzi köznevet vélte fölfedezni, ennek ellenére szótáraink közül egyedül a MSzFgrE. említi. HUNFALVY és MELICH érvelése azon alapult, hogy a név a németben *Schwarzwasser*, a románban *Cernavoda* (melyet a szlávból vettek át). KNIEZSA állapítja meg, hogy a német és román elnevezés nem erre a folyóra, hanem a közeli *Fekete-víz*-re vonatkozik, ami az Olt jobb oldali mellékvize (ezzel szemben a Fekete-ügy az Olt bal oldali mellékvize, és a Fekete-víztől északra található) (1942: 31). A katonai felmérések térképei is KNIEZSA megállapítását támasztják alá (EKFT., MKFT., HKFT.). Ez a tény mindenesetre nem feltétlenül bizonytalanítja el a név értelmezését.

Nézzük meg a név első adatát! 1247/1250: *Feketig* (Gy. 1: 821). GYÖRFFY azt írja, hogy ebben az oklevélben ez egy vidéknek, földterületnek a neve, melyet 500 ekényire becsülnek (Gy. 1: 821, 823): ez az elsőnek feltételezett adat tehát nem vízfolyásra vonatkozik. Felvethető az a kérdés, hogy az 1247/1250-es *Feketig* adat vajon biztosan azonosítható-e a legközelebb 1548-ból, azaz háromszáz év múlva adatolható „fluvium *fekete Wgh*” víznévvel, illetve miért hiányzik a *fekete* szó végéről az *e*. A terület korai történetéről az tudható, hogy a 13. század elejéig itt állandóbb települések nincsenek a besenyők, úzok, kunok betörései miatt, majd 1211-ben II. Endre adományozta a Barcaságot a német keresztes lovagoknak, tehát a környéket szászok népesítették be (Gy. 1: 822). A 13. század

végi nemzetiségi viszonyokra egy 1288-as oklevél alapján lehet következtetni: a Barca síkságán szászok éltek. KISS LAJOS szintén ezen a ponton lát bizonytalanságot, a székelyek ugyanis csak 1247 után foglalhatták el mai helyüket Erdély délkeleti szegletében, amikor már az *igy* sem lehetett eleven. Kérdés, hogy akkor kik lehettek a névadók? Esetleg a 12. században idetelepített határőrök, akikről csupán régészeti emlékek alapján van feltételezés (1997: 206)? A szászok 1211 és 1222 között öt kövárat emeltek, ezek közül az egyik a Barca melletti *Fekete-halom* vagy más néven *Feketehegy*. A várnak névvel való első írásos említése egy 1267-es oklevélben *Feketeholm*, majd ugyanebben az évben (1267/1272) *Feketevyg*. A *Feketevyg* adat második lexémája minden valószínűséggel a *hegy* szónak feleltethető meg, mivel a várat *Fekete-halom*, *Feketehegy* és latinul *Niger Mons* néven is többször említik (Gy. 1: 828). Érdemes felfigyelni a *Feketevyg* írásformára: itt a *v* betű [ü] hangértékben olvasandó, azaz [feketeü]+ [igy] olvasatot adhatunk az adatnak. Ez azért is elképzelhető, mert a *fekete* szónak volt a régi magyarban *feketű* változata is (vö. OklSz., TESz.), s itt is ez áll, a *hegy* szó pedig *h* nélkül szerepel. Ez a példa rávilágíthat az olvasati bizonytalanságokra is: a *hegy* és a feltételezett *igy* között tulajdonképpen nincsen nagy különbség. Esetleg az 1247/1250-es *Feketig* vidéknév is lehet ilyen szerkezetű, hiszen az tudható, hogy a kövár korábban megépült az oklevélben néven említetttnél, illetve várak neve is átvonódhat a környékre. Természetesen az ugyanúgy elképzelhető, hogy a folyó neve válik a mellette fekvő terület nevévé.

Ez az egyetlen *ügy* utótagú víznevünk, mely folyamatos adatolású a 13. századtól máig, és nem változott meg a neve az idők során. Előfordul a név *Feketeügy-folyó* (1744: nap kelet felől a *Fekete Ügy folyó vize*, Uzon; 1786: a *Fekete ügy folyó vize*, Nyujtód; ETH. 2: 192, 138), *Feketeügy pataka* (18. sz. közepe: az *fekete ügy pataka*; Nyujtód; ETH. 2: 138), *Feketeügy-patak* (EKFT., MKFT., HKFT.) és *Fekete-ügy vize* (1722: a' *fekete ügy Vizin* stb., SzT. ügy²) változatokban is: a földrajzi köznévi utótaggal való kiegészülés minden bizonnyal az *ügy* szó elhomályosulásával magyarázható. Továbbá a víznév alapnévként való felhasználásával másodlagos nevek is létrejöttek, melyek különböző denotációjukat jelölnék: 1. szántó a *Feketeügy-mező* és a *Feketeügy mezeje* (1720, 1838: *Feketeügy [...] mezőben*, Lemhény, ETH. 2: 113; 1799: A Közepső vagyis *Fekete Ügy Mezejiben*, *Fekete Ügyon túl való Közepső Mezőben*, Nyujtód; ETH. 2: 138); 2. kaszáló a *Feketeügy dombja* és a *Feketeügy martja* (1742: *Fekete ügy dombjan*, Bikfalva; SzT. ügy²; 1818: a' *Fekete Ügy Martyán*, Bikfalva; SzT. ügy²); 3. határ a *Feketeügy* (1799: A *Fekete ügy* nevezetű felső Határon, Lemhény; ETH. 2: 113). A név fennmaradása esetleg annak is köszönhető, hogy ez a vízfolyás a többinél jelentősebb, viszonylag hosszú, sok településen átfolyik, a katonai térképek tanúsága alapján teljes szakaszán ugyanazzal a névvel illetik. GYÖRFFY szerint a folyó metonimikusan a vidék nevévé válva a középkorban a

folyó környékére is vonatkozott (Gy. 1: 821), a fenti példák pedig azt is megmutatják, hogy ezt követően is szolgált újabb nevek alapjául.

Az 1434-es szintén egyetlen *Visszafolyó-ügy* adatot az OklSz. levéltári forrásból közli (*wyzafollowgy*), a TESz. kihagyja, a MSzFgrE. viszont az *ügy* adataihoz tartozónak véli. A név első névrészenek leginkább valószínű jelentése 'visszafelé folyó', és kis patakok helyi természeti jelenségeire utalhat; második része pedig értelmezhető fajtajelölő szerepüként; vö. 1337: *Vyzzamenewpatak*, 1369: *Vizzafuloupathaka*, 1420: *vizyayarowiz* (BENKŐ 1998: 152).

Két 17. századi példánk Erdély területéről való, az egyik a Szolnok-Doboka megyei Dés, a másik a Maros-Torda megyei Székelykakasd környékéről: *Berek igr*e (1606: *Berek igr*e vagy a berek, SzT. *igr*e²) és *Veres-igr*e (1641: az *Veres wgybe*, SzT. *igr*e²). SZABÓ T. ATTILA Dés helyneveiről szóló tanulmányában azt írja, hogy az egyetlen okleveles előfordulással bíró *Berek igr*e név kétségtelenül a *berek + igr* ~ *igr* szó összekapcsolásával keletkezett, és eredetileg kisebb patakocskára vonatkozott (1988: 119). Később terjedt ki a név „jelölésköri tágulással” a környező berekre is, így érthető meg, hogy *berek*-nek is hívják (SZABÓ T. 1937/1988: 119). SZABÓ T. ugyanebben a tanulmányában a régen kihalt vízrajzi köznevek sorában említi az *igr* ~ *igr*-et (i. m. 108). A *Veres-igr*e az első, 1641-es előfordulásában (az *Veres wgybe*) szántók felsorolásában szerepel. A névnek megtaláltam a folytatását is, a falunak ugyanazon határában 1691-től szintén szántóként, 1802-től erdőként és legelőként is adatolva, viszont *Veres-vég* formában (1691: Az *Veres Veghben*, 1695: *Veres vegben*, 1761: az *Veres vég* nevezetű helyb[en] stb.; ETH. 7b: 664–674), előtagokkal bővülve *Külső-, Belső- és Felső-Veresvég* változatokban is (1695: *Külsöveresveghben*, 1756: *Külsöveresvégb[en]*, *Belsőveresvégb[en]*, 1842: *Felső Veress Vég* nevezetű helyen; ETH. 7b: 664–674). Tehát *Veres-igr*-ként csupán egyetlen egyszer, a legkorábbi forrásban (1641-ben) fordul elő a név, később (1691-től) 16-szor *Veres-vég*-ként. Kérdés, hogy valóban a név változhatott meg, a nevet értelmezheték át; avagy a *Veres-igr*e adat lehet olvasati, lejegyzési hiba eredménye. Denotátuma nem víz, de feltételezhetjük, hogy a víznév metonimikusan vált a szántó nevévé, ugyanebben a határleírásban is találkozunk más víznév → szántó jelentésátvitellel, pl. *Tekeresfő* (1641: Az *tekeres feön*, ETH. 7b: 664). Szemantikailag sem lehetne kifogásolható a víznév: a földrajzi köznévi alaptaghoz színnévi bővítmény kapcsolódott, a *Fekete-igr*-höz hasonlóan. Itt jegyzem meg, hogy PESTY FRIGYES Kovászna megyei gyűjtésében *Hidvég* településnél az a megjegyzés szerepel, hogy annak román neve *Hegyig*, *Hegyhig* (2012: 60).

3. Összegzés

A fentiek alapján az alábbi tanulságokat fogalmazhatjuk meg.

1. Az utolsó csoportban tárgyalt nevek némelyikével kapcsolatban is felvethetőek kérdések az etimológiájukat illetően, bár azokat a korábbi szakirodalomban

nem vonták kétségbe. Elképzelhető tehát, hogy a nevek egy részében más összetélteli tagot, földrajzi köznevet (pl. *hegy, vég*) vagy pedig képzőt (-gy) kell inkább keresnünk.

2. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a nevek közül csupán egy, a *Fekete-ügy* rendelkezik gazdagabb adatoltsággal — bár éppen a legkorábbi, az ómagyar kori adata kérdéses —, a többi elnevezés csupán egy ízben szerepel a forrásokban. A vizsgált szó tehát a nyelvemlékes korban már helynevek részeként is igen-igen ritka volt, újabb nevek létrehozására pedig elavulása miatt egyáltalán nem használhatták. Emiatt a szó jelentésével, területi elterjedtségével, használatával kapcsolatosan csak korlátozottan tehetünk megállapításokat.

3. A vizsgált lexémát tartalmazó helynevek a középmagyar korban és azon túl csak Erdély területéről maradtak fenn.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. [Az ómagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.
- BADICS FERENC 1879. A magyar nyelv jellemző hang- és alaktani sajátosságai. *Nyelvtudományi Közlemények* 15: 389–406.
- Bakony = PAPP-VÁRY ÁRPÁD–HIDAS GÁBOR–HORVÁTH JÁNOS–NEMÉNYI ISTVÁNNÉ–SUARA RÓBERT szerk. 2002. *A Bakony. Turistaatlasz és útikönyv*. Budapest, Cartographia.
- BALOGH LÁSZLÓ 1972. Kraszna = Ejeg. *Magyar Nyelv* 68: 78–81.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvemlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1962. A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez. *Magyar Nyelv* 58: 1–10.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 95–180.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BUDENZ JÓZSEF 1881. *Magyar-Ugor összehasonlító szótár*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- CodDipl. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Budae, 1829–1844.

- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
- ETH. 2. = Szabó T. Attila *Erdélyi történelmi helynévgyűjtése. Háromszék.* Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–SLÍZ MARIANN. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2001.
- ETH. 7. = Szabó T. Attila *Erdélyi történelmi helynévgyűjtése. Maros-Torda megye.* Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–SÓFALVI KRISZTINA. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS 1914–1944. *Magyar etymologiai szótár 1–2.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993–1995.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1909. Szinnyei József Magyar Nyelvhasonlítása. *Magyar Nyelv* 5: 414–417.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névérték Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÖRKE JÓZSEF 1940. A -gy névszóképző. *Magyar Nyelv* 36: 34–41.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000.* DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2007.
- HORVÁTH KATALIN 1999. Kisdobronya helynevei. *Névtani Értesítő* 21: 128–134.
- HUNFALVY PÁL 1884/1940. Levele Szvorényi Józsefhez (közli: Váczi Bertalan). *Magyar Nyelv* 36: 177–178.
- JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ 1929. *Ómagyar olvasókönyv.* Pécs, Danubia.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS LAJOS 1997. Erdély vízneveinek rétegződése. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 199–210.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névérték Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei.* Kolozsvár, Minerva.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943/2003. Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok.* Budapest, Lucidus Kiadó. 59–115.

- MELICH JÁNOS 1907. Levélszekrényünk. *Magyar Nyelv* 3: 47–48.
- MELICH JÁNOS 1913. A magyar tárgyvas igeragozás. *Magyar Nyelv* 9: 392–399.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MÉSZÖLY GEDEON 1955. A Halotti Beszéd *foianec* szavának magyarázata. *Magyar Nyelvőr* 79: 92–94.
- MIKOLA TIBOR 1965. A szóhasadás kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 61: 35–40.
- MIKOS JÓZSEF 1935. A székesfehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvmélek. *Magyar Nyelv* 31: 152–167.
- Magyarország katonai felmérése 1941*. [Elérhetőség: <http://mapire.eu/hu/map/hungary1941>]
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOÓR ELEMÉR 1953. Die Ausbildung des Ungarischen Konsonantismus. *Acta Linguistica* 2: 1–96.
- MSzFgrE. = *A magyar szóképzlet finnugor elemei I–IV*. Főszerk. LAKÓ GYÖRGY. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1981.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1897. A finn–magyar *d-l* és *d-z* hangmegfelelésekről. *Nyelvtudományi Közlemények* 27: 129–165.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár 1–3*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- PAIS DEZSŐ 1912. Szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői. *Magyar Nyelv* 8: 300–308.
- PAIS DEZSŐ 1929. Meddő. *Magyar Nyelv* 25: 345–357.
- PESTY FRIGYES helynévgyűjteménye (1864–1865), *Székelyföld és térsége I. Kovászna megye*. Közzéteszi CSÁKI ÁRPÁD. Budapest–Sepsiszentgyörgy, Országos Széchényi Könyvtár–Székely Nemzeti Múzeum, 2012.
- REUTER CAMILLO 1971. Két vízrajzi köznév: *kégy* és *kengyel*. *Magyar Nyelv* 67: 343–347.
- REUTER CAMILLO 1974. A *z > d* változás érdekes esete. *Magyar Nyelv* 70: 462–463.
- REUTER CAMILLO 1982. Ug, Kékug és Kékesd. *Magyar Nyelv* 78: 460–465.
- SETÁLÁ, EMIL 1896. A finn-ugor *δ* és *δ̂*. *Nyelvtudományi Közlemények* 26: 377–437.
- SZABÓ T. ATTILA 1937/1988. Dés helynevei. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 103–185.
- SZABÓ T. ATTILA 1941. *Egrügy* és társai. *Magyar Nyelv* 37: 30–31.
- SZAMOTA ISTVÁN 1895. A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. *Nyelvtudományi Közlemények* 25: 129–167.

- SZINNYEI JÓZSEF 1909. *Magyar nyelvhasználat*. Finnugor Kézikönyvek III. Budapest, Hornyánszky V. kiadása.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. 1967–2005. *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XII*. Bukarest–Budapest, Kriterion–Akadémiai Kiadó.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- UEW. = *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–II*. Szerk. RÉDEI KÁROLY. Budapest, 1968–1988. III. Register. Budapest, 1991.
- VeMFN. 2. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk. 1987. *Veszprém megye földrajzi nevei II. A Pápai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Budapest.
- WICHMANN GYÖRGY 1927. Magyar *igye*, *ügy* 'fons; aqua, fluvius'. *Magyar Nyelv* 23: 353–354.

Challenges in the Study of the *igy* ~ *ügy* Word

The *igy* ~ *ügy* ‘river, brook; lake, marsh’ hydronym with only few records from the Árpád Era is considered to be extinct by historical and etymological dictionaries by the Old Hungarian Era. It has not survived as a common noun but only as a toponym constituent. The etymology and the form of the word is disputed but questions have also emerged whether in certain toponymic records it is really this lexeme that is present; moreover, the linguistic geographical position of the *igy* ~ *ügy* word is also uncertain. Although the word is regularly included among our Old Hungarian hydronyms, even if among the most rare ones, the comprehensive study of the statements related to the word and the historical data has not been completed yet while it could help us ascertain the origins of several toponyms if we could get clear insights into issues affecting this word. In the first part of the study, I provide an overview of theories connected to the etymology of the geographical common noun. This is followed by the review of those toponyms which supposedly include the examined word. The forms of the first occurrence of these words reflecting the original spelling are as follows: *Apurig*, *Forkosig*, *Egrug*, *Tureg*, *Zuduryg*, *Kuegeg*, *Feketig*, *Bykig*, *Medwyge*, *Keykug*, *Ejeg*, *Farkaseg*, *Wyzafolowgy*, *Berek ige*, *Veres wgy*. It can be stated about a part of these names that 1) they are derived words and were formed with the *-gy* suffix (*Egrug*, *Bykig*, *Zuduryg*, *Keykug*), 2) they include some kind of another constituent member, a geographical common name, specifically the *hegy* and *vég* words (*Forkosig*, *Veres wgy*), 3) they are borrowed from foreign languages (*Medwyge* is a Slavic borrowing), 4) the etymological explanation published in scholarly works is not fully convincing in some cases (*Kuegeg*, *Ejeg*). As for the *Apurig*, *Feketig*, *Wyzafolowgy*, *Berek ige* toponyms, so far there has been no etymological uncertainty expressed or other name explanation offered, but these occurred only once in the Old Hungarian Era and there are no data concerning the survival of names. The only exception to this is the river name of *Fekete-ügy* around Brassó which has survived in this form to this day; however, doubts emerge specifically about its first records from the Old Hungarian Era. Thus the examined word was already rare as a constituent of toponyms in the era with linguistic records and it was not used at all for the formation of new names due to its obsolete nature. Therefore, statements concerning the meaning, regional prevalence, and use of the word can be made only in a limited way. The chronology of the names reveal that toponyms that survived until the Middle Hungarian Era or later and in which the presence of the studied lexeme is presumed may only be found in Transylvania (*Berek ige*, *Fekete-ügy*).